

ՆԻԻԹԵՐ ՀԱՅՈՑ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Պարոյր Սուրադեան

Տասնամեակներ առաջ Հայագիտութեան անխոնջ վաստակաւոր Յակոբ Անասեանը «Հայկական մատենագիտութիւն» հիմնարար աշխատութեան առաջին հատորի ներածական բաժնում (Երեւան, 1959, էջ XXXIX-LXXVI) ի մի ժողովեց եւ պահանջուելիք քննութեամբ հրատարակեց միջնադարեան ու համեմատաբար նոր ժամանակների մատենագիտական 25 բնագիր:

Ներկայացուած նիւթերը նա բաժանեց հինգ խմբի՝ առանձին-առանձին բնութագրելով նրանցից իւրաքանչիւրը: Մասնաւորապէս 5-րդ խմբում առանձնացուել են այն ձեռագիր մատենագիտական ցանկերը, որոնք, աստիճանաբար կատարելագործուելով, յանգեցին գիտական «Ձեռագրացուցակ» հասկացութեանը: Գիտնականի գնահատմամբ մեզանում այս նոր վիճակը սկիզբ է առնում ժԹ դարի 80-90-ական թուականներից՝ Ն. Քարամեանցի եւ Հ. Յ. Տաշեանի կազմած «Յուցակ ձեռագրաց» ներով:

Ինքը՝ Յակոբ Անասեանը, անհրաժեշտ համարեց կազմել «Ձեռագրացուցակների» անդրանիկ մատենագիտութիւնը (նշ. աշխ., էջ LXXVII-XCV)՝ ընդգրկելով 178 տպագիր ու անտիպ ցուցակ-միաւոր: Հայկական մատենագիտութեան այս բաժինը նշանակալի առաջընթաց ապրեց ու լրացում ունեցաւ պրոֆ. Բեռնար Գուլիի 1992 թ. լոյս ընծայած գրքով¹, ուր նիւթը ներկայացուած է տեղագրական այբբենական

հերթականութեամբ եւ ձեռագրերի հին ու նոր համարակալման ցուցակ-ցանկերով: Այս 265 էջ կազմող մատենագիտութիւնը վաղուց սպասում է լրացեալ վերահրատարակութեան ու նաեւ՝ հայերէն թարգմանութեան: Լրացմանը մեծապէս կարող էին օգնել հանգուցեալ Օնիկ Եգանեանի կազմած մատենագիտական ցուցակների ի մի ժողովումն ու հրատարակութիւնը, ինչպէս նաեւ՝ մի քանի այլ հրատարակումներ:

Ինչ վերաբերում է «Մատենագիտական բնագրերին», ցաւօք, Յ. Անասեանից յետոյ շատ բան չի արուել՝ գոնէ նոր բնագրեր երեւան բերելու առումով, թէեւ գիտնականը սահմանել է նման աշխատանքի կարեւորութիւնը: «Անտարակոյս, գրում է նա,՝ հետզհետէ կը յայտնաբերուեն թեմատիկ բնոյթ կրող նմանօրինակ ուրիշ նիւթեր եւս, որոնք աւելի կը հարստացնեն Հայկական մատենագիտութեան միջնադարեան պատմութիւնը: Մատենագիտական բնագրեր են նաեւ այս կամ այն վանքի կամ անհատի սեփականութիւնը եղած գրքերի ցուցակները, ինչպէս են, օրինակ, Սաղմոսավանքի գրացուցակը ժԵ/ԺԸ դարից, Ամրտուլու վանքի գրացուցակը՝ ժԵ/ԺԸ դարից, ոմն գրասէրի ունեցած գրքերի ցուցակը՝ ժԵ դարից, եւ ուրիշներ: Մենք պէտք է հաշուի առնենք նաեւ այսպիսի նիւթերը, բայց մեր էջերի սղութիւնը թոյլ չի տալիս ծաւալուել այդ ուղղութեամբ: Դա կարող է լինել եւ մի առանձին ուսումնասիրութեան առարկայ՝ կապուած գրադարանների եւ ձեռագրերի պատմութեան հետ...» (էջ XXI):

Իր եզրակացութիւնը հիմնաւորելիս անուանի մատենագէտ-աղբիւրագէտը բե-

րում է մի քանի համոզիչ օրինակ: Դրանց վրայ արժէ աւելացնել եւս մէկը՝ քաղուած նրա իսկ հրատարակած «Օտար պատմագիրներ» բնագրից: Հ. Ներսէս Ակինեանը ժամանակին յատուկ մենագրութիւն նուիրեց ԺԳ դարի թարգմանիչ-մատենագիր Սիմէոն Պղնձահանեցու մատենագրական ժառանգութեանը եւ փորձեց հիմնաւորել, թէ «Վրաց պատմութեան» (Քարթլիս ցխովրեբայի) թարգմանիչը եւս նոյն Պղնձահանեցին է՞: «Օտար պատմագիրներ» մատենագիտական ցանկի 15-րդ համարի տակ կարդում ենք. «Վիրքի պատմութիւն. ի վրաց լեզուէ թարգմանեալ եղեւ, որ է յԱղամայ մինչեւ ԶԾ թիւն Հայոց», որ է փրկչական 1151 թուականը: 1248 թուականի թարգմանիչ Սիմէոնը, ըստ սեփական վկայութեան «զԿ. ամենիւր» էր, ուրեմն ծնուած 1188 թ., ասել է թէ 1151 նա թարգմանութիւն կատարել չէր կարող, ինչպէս ժամանակին նկատելու գրառել է Ի. Աբուլաձէն: Ուրեմն 1125-ին մահացած Դաւիթ Շինարարի պատմութեամբ աւարտուող «Վրաց պատմութեան» թարգմանիչն ուրիշ մէկն է՝ ժԲ դարի կէսերին ապրած եւ Հայոց ազգային եկեղեցին ներկայացնող մէկ այլ հայագրի վրացագէտ:

* * *

Անցեալ՝ 2008 թ. աշնանը Թիֆլիսի ազգ. Կ. Կեկելիձէի անուան Ձեռագրերի ինստիտուտում պրպտումներ կատարելիս (հրատարակութեան էի պատրաստում «Հին Թիֆլիսի Հայոց եկեղեցիները» գրքի բնագրերի բաժինը) հանգամանօրէն ծանօթացայ ձեռագրերի եւ վաւերագրերի հայկական հաւաքածոյի (Arm. եւ Armcd.) ինձ հետաքրքրող նիւթերին, որոնց թուում եւ՝ մի քանի մատենագիտական բնագրերի, որոնք

խնամեալ պահուում են հաւաքածոյի իրար յաջորդող համարների տակ: Ենթադրում եմ, որ այդ նիւթերը անծանօթ չպիտի լինէին Հայագէտ-վրացագէտ Լ. Մելիքսեթ-Բեկին ու Ի. Աբուլաձէին, բայց որքան ինձ յայտնի է, նրանց հրատարակումների ցանկերում մատենագիտական այդ բնագրերի հրատարակում յուշող խորագրեր չկան (եթէ միայն այդպիսիք չեն ընդգրկուած պրոֆ. Լեւոն Մելիքսեթ-Բեկի «Նիւթեր հայերէն ձեռագրացուցակների բիբլիոգրաֆիայի համար», Թբիլիսի, 1939 եւ Յ. Սիրունու «Les manuscrits arméniens. Données bibliographiques», Studia et Acta Orientalia, t. I, Bucaresti, 1957 մատենագիտական հրատարակումներում, որ մեր ձեռքի տակ չկան):

Թէ ե՞րբ եւ ո՞ւմ ձեռքով են այդ մատենագիտական բնագրերը հայկական հաւաքածոյ մուծուել եւ մասնագիտական ինչ ուշադրութեան արժանացել, տողերիս հեղինակին յայտնի չէ, ուստի, իբրեւ նախնական հրատարակում, ընթերցողի ուշադրութեանն ենք առաջարկում նրանցից մէկը՝ Arm. 287 - Հ. Միգաս վարդ. Բժշկեանցի Լեփաստանում եւ Ռուսաստանում ձեռք բերած (իբրեւ Աուէր ստացած, գնած եւ կամ պարզապէս անտիրութիւնի փրկած) ձեռագիր մատենաների ցանկը՝ շուրջ ութ տասնեակ համարակալ միաւոր ընդգրկմամբ: Յանկում գերազանցապէս բովանդակային վերտառութիւնն է տրուած եւ միայն առանձին դէպքերում նշուած է նիւթի ինչ լինելը, գրչութեան տեղը կամ ժամանակը, իսկ առաւել հազուադէպ նաեւ՝ յիշատակարանային տուեալները:

Քանի դեռ Վենետիկի Միսիթարեան միաբանութեան հաւաքածոն լիովին նկարագրուած չէ, դժուար է ասել Հ. Միգաս Բժշկեանցի կազմած (կազմել տուած) այս ցանկի գրչագրերը արդեօք մուծուած են հաւաքածոյ, եւ եթէ այդ նրանք այսօր ինչ համարակալման տակ են: Կասկած չկայ, որ

1 St'u Bernard Coulie, Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits arméniens, Brepols - Turnhout, 1992 (Corpus Christianorum).

2 St'u Հ. Ներսէս Ակինեան, Սիմէոն Պղնձահանցի եւ իր թարգմանութիւնները վրացերէնէ, Վիեննա, 1951, էջ 161-188:

ցուցակագրուած ու Մխիթարեան ուխտ տարուած սոյն գրչագրերը եւս կարող էին փոշու եւ աւերակների մէջ անհետ կորչել, եթէ Բժշկեան հաւատաւորն ու հայագէտ հայորդին իր պրպտումների ընթացքում առանձնայատուկ ուշադրութեան չառնէր մշակութային այս արժէքները: Միամիտ կը լինէր կարծել, թէ նրա «Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի Հայագեանց» սերելոց ի նախնաց Անի քաղաքին, շարադրեալ հանդերձ գանազան բանասիրական տեղեկութեամբք» յուշագրական-տեղագրական գրքում կարելի կը լինէր գտնել ցուցակագրեալ ձեռագրերին վերաբերող լիարժէք տեղեկութիւններ: Այսպէս օրինակ, ցանկում Ստանիսլաւ քաղաքից ստացած-փրկագնուած վեցից աւելի միաւոր կայ (NN 3, 17, 25, 26, 30 եւ «քանի մի նորոց գրեանք եւ եկեղեցական գրեանք իւովցոց»), մինչդեռ գրքում Ստանիսլաւ քաղաքին յատկացուած է մասնաւոր գլուխ (էջ 119-123, և 195-197), ուր տրուած են հայերի հաստատութեան, եկեղեցաշինութեան եւ երեւելի գործիչների մասին ընդհանուր տեղեկութիւններ, իսկ դպրութեանը վերաբերողն այս է միայն. «Ի մի կողմն աւագ խորանին է աւանդատուն, եւ ի միւս կողմն փոքրիկ գրատուն լատին, հայ եւ լեհ գրոց, ուր տեսաք եւ թաթարերէն գրեանս: Յետկոյս խորանին է գանձատունն քարաշէն, յորոյ վերայ գոն քարու-

կիր սենեակք, ուր յառաջագոյն գոյր գլուխ դրամոց սակս ողորմութեան պատարագաց» (էջ 121): Փաստօրէն, այստեղ Ստանիսլաւից ստացած կամ տեղում մնացած գրչագրերի մասին բան չի ասուած: Ուրեմն, առանց ստորեւ հրապարակուող գրացանկի, մենք աղբիւր չէինք ունենայ տեղիս հայութեան գրական հետաքրքրութեան վերաբերեալ, մանաւանդ որ Անարատ Յղութեան եկեղեցու միաբաններն ու այցելուները «այժմ նուազել են եւ բազումք մոռացեալ զհայ լեզու» (եկեղեցին ունեցել է իր «Յիշատակարանը», որ է Քեթուկ գիրքը):

Հրապարակուող ցանկի բերած նպատակն ու լրացումները պատկերացնելու համար այն կարելի է համեմատել Հ. Ն. Ա. կինեանի կազմած «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Լեովի եւ Ստանիսլաւովի» նկարագրութեան հետ («ՀԱ», 1948-1950), որ կատարուած է ոչ հեղինակին վայել հանգամանալիութեամբ, եւ Ստանիսլաւի ձեռագրերից առաւել ուշագրաւը 1579 թ. Յայսմաւուրքն է, որ 1932 թ. բերուել է Լեով ցուցագրութեան (ՀԱ, 1950, սիւն. 75-77):

Arm. 287. 5-թերթանոց ցանկ է գրուած նեղ, երկարաւուն թղթի վրայ: Նոր ժամանակներում ամուր կազմ է պատրաստած: Ցանկի խորագիրը առանձին փոքր թղթի վրայ թարգմանուած է վրացերէն:

/1x/ՅԱՆԿ ԳՐՉԱԳՐԱՑ, ՀԱԻԱՔԵԼՈՑ ԶԵՌԱՄԲ Հ. ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԲԺՇԿԵԱՆ ՅԱՅԼԵԻԱՅԼ ՔԱՂԱՔԱՑ ԼԷՀԱՍՏԱՆՈՒ ՊՕՔՕՎԻՆԱՅԻ ԵՒ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌԵՆ 1820:

Աղօթագիրք՝ թաթարերէն, նաեւ Ընդհանրական թուղթ Օնորիալոյ՝ թաթարերէն (ընծայեալ նմա ի Զէռնովից):

Աստուածաշունչ. ընտիր բոլորգիր՝ հոգւոյ կտակօք ժԲ նահապետաց (ընծայեալ նմա ի Լէօպոլիս):

Բառարան համառօտ այլեայլ լեզուաց բառից եւ անուանց (ընծայեալ նմա ի Ստանիսլաւ):

Բառք ինչ, նաեւ Պատմութիւն Աբգար թագաւորի: Այլեայլ պատմութիւնք եւ տաղք եւս, եւ ուտանաւորք վասն արարչութեան աշխարհի եւ նախաստեղծից (ի Զուանչայէ):

Գանձգիրք. բոլորգիր՝ հին մեծ գրիւք, հանդերձ գանազան տաղիւք (ընծայեալ ի Գրիգորիոսովիս):

Գիրք կացողոց (!) բազմախաղ, բոլորգիր հին, որ է իբր բանաստեղծական գովեստ: Նաեւ Խրատք քահանայաթաղ առնելոյ եւ Հիմնարկութեան եկեղեցւոյ (գտեալ ի փլատակս Զուանչայի):

Գրիգոր Նիսացւոյ Յաղագս բնութեան մարդոյ: Նորին Տեսութիւն ի մարդոյն կազմութեան, գլոցս ... Յաղագս աշխարհի բնախօսութեան: Եւ գեղեցիկ իմն եւ պայծառ պատմութիւն, գրեալ ի թուին Ռիկ բոլորգիր (ընծայեալ նմին յիւով):

Երգարան կամ Ժամագիրք. բոլորգիր, գրեալ ՌժԸ (ընծայեալ ի Կամենից):

Երգարան տօնից տերունականաց, բոլորգիր (ընծայ ի Մեադիսէ):

Ժամանակագրութիւն. մաքուր նօտրգիր հին, սկսեալ ի ծննդենէ Քրիստոսի հասանէ ի թուական ՌԿԸ:

(յարի) Գիր, որ եղել առ Ղիմուէ կրօնաւորէ՝ մակակոչելոյ Դոքսուպատիւ ի խնդրոյ բա-

րեպաշտ մեծի թագաւորին Տոանկաց վասն հինգ Պատրիարգացն աթոռոց եւ նոցունց արքեպիսկոպոս ի մայրաքաղաքսն եւն:

(յարի) Յիշատակ սրբոց հայրապետացն, որք ժողովեցան ի Կոստանդնուպոլիս ընդդէմ հոգեմարտին Մակեդոնի եւն: Նաեւ Բան Պօղոսի Տարսունացւոյ: Երկրորդ թուղթ Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի: Յաղագս պսակի ամուսնացելոց Յակոբ վարդապետի Ղրիմեցւոյ... Կանոնք եւ սահմանք, զոր եղին աշակերտք Քրիստոսի ի Սուրբ Եկեղեցի ետ վերանալոյ Տեառն, նաեւ Սրբոց հայրապետաց: Հարցմունք կանոնականք Յովհաննու Սիւնականի եւ Պատախիսանիք Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի (ի Լէմպեռէ): Հանդերձ բազում տաղիւք:

/1v/11. Ժամերգութիւն բոլորգիր, գրեալ ի ՌժԺԳ (ի Հօրօտինքայէ):

12. Կանոն յորժամ քահանայն վախճանի, բոլորգիր (ընծայեալ ի Կամենից):

13. Կոնդակ Խաչատուր եպիսկոպոսի, բոլորգիր, ի ԶԺԶ:

14. Կոնդակ ձեռնադրութեան՝ Գալուստ եպիսկոպոսի, բոլորգիր:

15. Կտակագիր, գրեալ ի ՊՂԹ:

16. Հատուկտոր գրուածք, ի բոլորգիր, թաթարերէն:

17. Հարցմունք յաղագս արարչութեան աշխարհի (ի Ստանիսլաւ ընծայեալ նմին):

18. Հրովարտակ կամ Արտօնութիւն թագաւորին Լէհաց վասն վաճառականաց Կամիւնից քաղաքի, տուեալ յամի 1408:

19. Հրովարտակ, մագաղթայի, տուեալ վասն Հայոց Կամիւնից քաղաքի ի 1449:

20. Հրովարտակ, մագաղ[աթեայ] Ստեփան թագաւորին վասն ազատ կացուցանելոյ զՀայս Իլովայ, տուեալ ի թուին Ռիէ:

21. Հրովարտակ, փոքր հին գրով Լէհաց վասն Հայոց Իլովայ:

22. Մանք եւ աղօթք սրբոյ հարց ԾԴ յաղագս տնօրինութեանցն Քրիստոսի, գրեալ ի Վարդան վարդապետէ, բոլորգիր: նաեւ ոտանաւոր Բարձրացուցէք:

23. Մաշտոց:

24. Մաշտոց. բոլորգիր. հին հանեալ ի փլատակաց Ջունչայի:

25. Մեկնութիւն բանից Աւետարանի, որ ասէ. Առն միոջ էին երկու... (յարի) Գրիգոր մեծ հոռետորի Մեկնութիւն բանից. Այր մի էր մեծատուն: նորին՝ Ի վերայ բանից Սողոմոնի՝ Յիշեա՛ զարարիչն քո... Առակ Սողոմոնի եւ մեկնութիւն Տաթեւացոյն, բոլորգիր (ընծայեալ ի Ստանիսլաւ):

26. Մեկնութիւն բառից կամ Բառարան համառոտ, գրեալ ի 1663 (ընծայեալ ի Ստանիսլաւ):

27. Մեկնութիւն Դանիէլի ի Վարդանայ, գրեալ ի Սեբաստիա, թուին Ռե, ուր գոյ Տիեզերագրութիւն եւ Քարոզք ինչ եւ նաեւ Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետ Մեծոթեցի (Յիլովայ):

28. Մեկնութիւն Եսայեայ, ընդարձակ եւ գեղեցիկ, բոլորգիր, հին, սկիզբն պակաս: Վերջին ստացողն գրէ յիշատակարան: 222 թիւ գրեցաւ (ընծայեալ ի Լէօպոլիս):

29. Յակոբի Սաղմոսարան, որ է ոտանաւոր սաղմոս, գրեալ ի Ռէէ (ի Սամօսցայէ): Նորին Յակոբի ասացեալ՝ վասն կենաց մարդկան:

30. Յաճախապատում ճառ, ընտիր, գրեալ ի ՌէԴ: Դաւանութիւն՝ հաւաքեալ ի բազում վարդապետաց... Խրատք հարց: Արիստոտելի՝ Յաղագս առաքիւնութեանց առ Աղէքսանդրոս թագաւոր: Ոտանաւորք եւ բանք Օնորիսլայոյն: Բանք աղօթից խօսք ընդ Աստու-

ծոյ, գրեալ ձեռամբ Կիրակոսի: Աղօթք Յոհաննու Ոսկեքերամի. եւ այլոց սրբոց (ընծայ նմին ի Ստանիսլաւ):

/27/31. Յասմաւորք եւ Պարզատօմար (գտեալ ի Կամենեց):

32. Յիշատակագիր դատաստանական. հայերէն եւ թաթարերէն, սկսեալ ի ՋԺԲ (ընծայեալ նմին ի Կամենեց):

33. Յիշատակարան Աստուածածնայ եկեղեցոյ Կամենեցոյ հանդերձ յառաջաբանութեամբ, սկսեալ թուականին 22Ա:

34. Յիշատակարան դատաստանաց Իլովայ, սկսեալ յամի 1630 (գտեալ ի Գրիգորիպոլիս):

35. Յիշատակարան. թաթարերէն հիւանդանոցին Իլովայ:

36. Յիշատակ սուրբ Նիկողայոս եկեղեցոյ Կամենիցոյ, հանդերձ յառաջաբանութեամբ, սկսել ի 2 թուականի:

37. Յիշատակարան վանից. թաթարերէն, սկսեալ ի Ռէէ:

38. Ծարական. նոտրգիր, օրինակեալ յընտիր օրինակէ (ընծայեալ ի Մոշով (?)):

39. Պատարագամատոյց. պակասաւոր (հանեալ յաւերակաց Կամենեցոյ):

40. Պատճառ Դիոնեսիոսի (այսպէս սկսանի). Քահանայակցի Տիմոթեայ ի Դիոնիսիոսէ Յաղագս երկնայնոց քահանայապետութեան, Դիոնիսիոսի Յաղագս եկեղեցականին: Դիոնիսիոսի Յաղագս աստուածայնոց անուանց: Սրբոյն Հեռոստիոսի՝ Յաղագս աստուածաբանականացն: Թէ զինչ է աղաթից զարութիւն, Յաղագս բարոյ, լուսոյ, ազնի դատման: Յաղագս էի, յորում եւ Յաղագս յատուցութեանց (?): Ջինչ է աստուծային մէզ: Ընդիմադրութիւն որպէս դիմոմիլայ (?) հարցմամբ: Տիտոսի քահանայապետի խնդրեալ՝ Ջինչ է իմաստութեան տունն: Թողթ Դիոնիսիոսի Յաղագս անջման Աստուածածնին: Պատմութիւն սրբոյն Դիոնիսիոսի... որ կոչի քաղաք (Յիշատակարան գրոցս). «Ի վեցհազարերորդի

երկերիւրերորդի քսաներորդի ամի արարածոց աշխարհի, յերկրորդում ամի թագաւորութեան Փիլիպպոսի թարգմանեցաւ ի ստոյգ օրինակաց ի Կոստանդնուպոլիս ի ձեռն Դաթի Հիւպատոսի եւ թագաւորական սեղանոյն կենառի եւ ի ձեռն Ստեփանոսի քահանայի եւ քերդողի՛ աշակերտի տեառն Մովսիսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի:

/3v/ՏՊԱԳՐԵԱԼ ԳՐԵԱՆՔ ԻՆՁ

Դաւանութիւն Հայոց, ուսերէն արարեալ ի Յովսէփէ Կաթ:

Տարեցոյց առաքելական գործոց՝ ուս եւ հայ:

Տետրակ անուանեալ Տուն ողորմութեան: Բարառական դիմառնութիւն: Բան առ Հայկազեանց քրիստոնեայս:

/4r/ՅԱՆԿ ԳՐՈՑ, ԵՂԵԼՈՑ ՅԱՅԼ ԵՎ ԱՅԼ ՔԱՂԱՔԱՒ ԼԷՀԱՍՏԱՆՈՒ, ՊՕՔՕՎԻՆԱՅԻ ԵՎ ՌՅԻՍԱՍՏԱՆՈՒ

Յիլով

Աւետարան մագաղաթեայ. բոլորգիր զարդարուն, առանց յիշատակարանի: Ի Մարկոսի չիք վերջին գլուխն. Հարուցեալ եւ պատմ. շնացեալ կնոջ:

Աւետարան մեծադիր, բոլորգիր ընտիր գրեալ ի թու. 22:

Քերականական ծանօթութիւնք՝ նօտրգիր:

Քարոզգիրք թաթարերէն, նոր: Մաշտոց՝ բոլորգիր: Յայսմաւորք՝ հին բոլորգիր, այլ պակաս: Ժամագիրք՝ բոլորգիր նոր:

Ի Ստանիսլաւ

Քանի մի նորոց գրեանք եւ եկեղեցական գրեանք Իլովցոց:

Ի Լէւշա

Միայն եկեղեցական գրեանք ինչ անօտակար:

Ի Դիոմիւնեց

Ձիք ինչ պիտանի:

Ի Սնեադին

Աւետարան՝ բոլորգիր, ընտիր. յաւարտ Մարկոսի չիք Յարութիւն, իսկ Պատմութիւն շնացեալ կնոջն ի վերջէ դնի, գրեալ ի թուականին ՌՂԹ:

Մաշտոց բոլորգիր, գրեալ ի թուականին ՌՂԹ:

Ի Գուրեր

Ձիք կարեւոր ինչ:

Ի Չէրնովիչ

Ձիք հայերէն գիրք:

Ի Սուչօվ

Յասմաւորք՝ բոլորգիր, առանց յիշատակարանի:

Աւետարան՝ բոլորգիր, գրեալ ի ՌՂԸ:

/4v/Ի Կամենեց

Մաշտոց՝ բոլորգիր, գրեալ ի ՌԻԱ:

Աստուածաշունչ, նոր:

Յասմաւորք, բոլորգիր հին:

Յասմաւորք, բոլորգիր, գրեալ ի ՌԿԲ:

Յասմաւորք, բոլորգիր, գրեալ ի ՌՃԴ:

Եկեղեցական գրեանք Սաղմոս, Պատարագամատոյց եւն:

Ի Մոյլով

Ձիք կարեւոր ինչ:

Ի Ռաշգով

Ձիք պիտանի ինչ:

Ի Գրիգորիոպոլիս

Մեկնութիւն Գրոց սահմանաց Դաւթի ի տեր Առաքելէ:

Նոր գործք:

Յասմաուրք՝ մագաղաթեայ, բոլորգիր, գրեալ թուին ՌՃԻ:

Յասմաուրք՝ բոլորգիր:

Ճաշոց՝ բոլորգիր, գրեալ ի ՌՃԼԲ:

Յայսմաուրք՝ յեկեղեցին լուսա...

Աւետարան՝ բոլորգիր, մագաղաթ, գրեալ վասն Հեթում թագաւորին:

Օրինակ [ստացական]:

/5r/Յամի տետուն 1820, Մայիսի 22, ի քաղաքն Իլվով

Գերայածառ Բայետանոս Վարդերեսովիչ, ընտրեալ արքեպիսկոպոս Հայոց Իլով քաղաքի եւ իւր պատուելի գլերն ծանուցեալ, թէ ձեռագիրք հարկաւոր են ի վանս սրբոյն Ղազարու, որ ի Վենետիկ՝ վասն լուսաւորութեան ազգիս Հայոց եւ վասն պայծառութեան ուղղափառ սուրբ հաւատոյ մերոյ, ընծայեցին Մխիթարեան միաբանութեան, որ ի Վենետիկ, զգիրս Սարգիս վարդապետի այսու դաշամբ, զի նոյն Միաբա-

նութիւն պարտաւորեցի զգուշութեամբ պահել ի մաքուր գրատան իւրեանց, ի կարգս ձեռագրաց՝ անարատ եւ ապահով ի մշտնջենաւոր յիշատակի Իլվով քաղաքի եւ ամենայն գլերին Հայոց:

Նաեւ դիցի ի ճակատ նորուն յիշատակարան, թէ ուստի առաքեցան եւ որոյ ձեռամբ են:

Եւ ներքոգրեալ Մխիթարեան վարդապետ, հաւանեալ ընկալայ զայն գիրք առ ի առաքել ի վանս սրբոյ Ղազարու որ ի Վենետիկ ընդ ծով, յորոյ ի հաստատութիւն ետու զայս իմ ձեռագիր գերայածառ արքեպիսկոպոսին:

Հ. Մինաս Բժշկեան Կ. Մ.

/5v/Սակս ապահովութեան կամ նկատման ետու զայս իրս ձեռագիր եպիսկոպոսին վասն Սարգսի, իսկ վասն այլոց լուսի եւ մնացեան ի լուսութիւն, զորոց զկնի:

ՎԱՍԻԼԻ ԲՐԱՏԻՇՉԵԻԻ՝ ՆԱԴԻՐ ԾԱՀԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱՏ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արտակ Սաղալեան

Ռուս պատմագիր Վասիլի Բրատիշչեւի «Բացատրութիւն անցիցն անցելոց ի մէջ Շահ Նադիրայ եւ աւագ որդւոյ նորին Ռզա-Ղուլի Միրզին տրտմալի պատահմանց» աշխատութիւնը հրատարակուել է 1763 թ. Սանկտ Պետերբուրգում, Ռուսաստանի Կայսերական ակադեմիայի կողմից¹: Այդ աշխատութեան հայերէն թարգմանութիւնը, որը կատարել է Յարութիւն Դաւթեան Ջուղայեցին 1778 թ., պահուում է Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանում, 9648 թուահամարի տակ²: Այդ ձեռագիրը ԺԸ/դարի վերջին նրա կողմից կազմուած պատմական նիւթերի մեծարժէք ժողովածոյ է, որի բովանդակութիւնը հետեւեալն է.

ա) Պետրոս դի Սարգիս Գիլանէնց, Ժամանակագրութիւն (3ա-24ա)³,

բ) Յաղագս պատմութեանցն Պերսիոս երկրին սկսեալ Շահ Սուլթան Հուսէյնիցն մինչեւ Քէրիմ խան («Թարգմանեցեալ ի Յոլանդիզի կազէթից») (25ա-47ա),

գ) Վասիլի Բրատիշչեւ, Բացատրութիւն անցիցն անցելոց ի մէջ Շահ Նադիրայ եւ աւագ որդւոյ նորին Ռզա-Ղուլի Միրզին տրտմալի պատահմանց ի յերկրին Պարսից յամս 1741 եւ 1742, իսկ այժմ յամս 1778 թարգմանեցեալ ի բարբառս հայոց Յարութիւն Դաւթեանի Ջուղայեցւոյ (48ա-64ա),

դ) Դելորիեր, Առարկութիւն առ իւրոյ պապական սրբութեանն Պիոսի Վեցերորդի (65ա-78ա),

է) Կարգադրութիւն Ավստրիոս Յովսէփոյ կայսեր («Թիւն 1785, նոյեմբերի 27-էն Ավստրիոս համար 100 կազէթն տպեցեալ է») (78բ-79բ):

Նոյն թարգմանութեան մէկ այլ արտագրութիւն՝ կատարուած թիֆլիսեցի Ստեփան դի Մանդենովի կողմից 1803 թ., պահուում է Մատենադարանում, 10889 թուահամարի տակ⁴: Դատելով ձեռագրի յիշատակարաններից՝ վերջինս մատեանի ընդօրինակումը սկսել է 1803 թ. յունուարի 22-ին եւ աւարտին հասցրել նոյն թուականի փետրուարի 24-ին:

Վ. Բրատիշչեւի աշխատութեան հայերէն թարգմանութիւնը, որը Յարութիւն Դաւթեան Ջուղայեցին իրականացրել է ուսուցիչն հրատարակութիւնից ընդամէնը

1 Братищев В., Известие о происшедших между шахом Надиром и старшим его сыном Реза-Кулы-Мирзою печальных приключениях в Персии 1741 и 1742 гг., СПб., 1763.

2 Մատենադարանի ձեռագրացուցակում ձեռագիրը ներկայացուած է այսպէս. «ԺԸ դ. (1778-ից յետոյ): Թերթ՝ 79: Թուղթ: 33,5x21,1: Միասին: Նօտրգիր: Տող՝ 32-36: Կազմ՝ կաշեպատ ստուարաթուղթ: Յիշատակարան Գալստատաւար՝ 3ա (1723 թ.), 48ա (1763 թ.), 65ա (1782 թ.)»։ տե՛ս Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Բ, Երեւան, 1970, էջ 967:

3 Պետրոս դի Սարգիս Գիլանէնց, Ժամանակագրութիւն, «Կոունկ Հայոց աշխարհի», 1863, գրութիւն, «Կոունկ Հայոց աշխարհի», 1863, գրութիւն, էջ 81-112, թիւ Գ, էջ 181-212 (հրատարակումը կատարուած է այս ձեռագրից):

4 Մատենադարանի ձեռագրացուցակում ձեռագիրը ներկայացուած է այսպէս. «1803 թ.: Թիֆլիս: Գրիչ՝ Ստեփան դի Մանդենով: Թերթ՝ 26: Թուղթ: 21,8x17,3: Միասին: Նօտրգիր: Տող՝ 19-23: Պահպանակ՝ 2+2, սպիտակ թուղթ: Կազմ՝ մոմլաթապատ ստուարաթուղթ, աստաթ՝ թուղթ: Յիշատակարան՝ 1ա, 26ա»։ տե՛ս Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Գ, Երեւան, 2007, էջ 244: